

עבודת הגשה – תרגול שירה

שחר פרץ ~ י'5

28 בספטמבר 2024

השיר – "בשל תפוח"

מילים: חיים נחמן ביאליק

מקור: פרויקט בן-יהודה ← תל אביב: דביר, תשל"ג

הערה: הגרסה המושרת של שלמה ארצי מקוצרת במקצת

התאבדו דעת בשלמה אהבתי? אני אהבתי בשל-תפוח. כי אין יודע נתיב הרוח – זה כבר ידוע; עתה באתי להביא ראיה מאהבתי. ואני, התדעו בשלמה אהבתי? אני אהבתי בשל-תפוח!	הפרדס כליל ירקרק חרוץ, זיז אור וגיל על-כל זרוח. מסבב עומד התפוח, מזהירים ענבי דבדבנים, מתאדמים גרגרי השנים בצל השיחים בירקרק חרוץ; זיז אור וגיל על-כל זרוח. ובקול ענות "פי-פי, ציף-ציף" מבין עפאים כנפי רננים בשפה בלולה ישוררו. גם מעי המו זמיר עדנים ופזמון חדש יעוררו – ובקול ענות גם "פי" גם "ציף" תפצחנה סביב כנפי רננים.	לדודי היה פרדס יפה, ולדודי בת יפת עינים. ובתוך הפרדס ברבת מים מפכים חרש, שקטים, ברים, כמים גנובים, כגון סתרים. לדודי היה פרדס יפה, ולדודי בת יפת עינים. בפרדס יש מחבאי שקט, עץ פרי ונטיעים מגדלים; ובעת השני המזהירה כל-זה מתמלא ציץ ושיירה ושפעת אור ושפעת צללים. בפרדס יש מחבאי שקט, עץ פרי ונטיעים מגדלים. והי היום בעלות השן, כחם היום – היום הבהיר – ואני עם-פננה שארתי לשונך אל-הגן יצאתי. היא עלמה רכה ואני איש צעיר; ונצחק יחדו לרוח קיץ, כחם היום – היום הבהיר.
ופתאם באנו עד-תפוח ונצל ריחו הניחוח – חיש קל מנדי כאפרח יונתי פננה התמלקה, ותרם יד ותכף מטה את-אחד ענפי התפוח הנותן ריחו הניחוח. וכרגע שבה ובימינה תפוח גדול צח ואדם; ותטעם מנהו, ותברני מנדה מן-החצי השני. אני פערתי פה ואדם, והיא עמדת, ובימינה פלח תפוח צח ואדם. ובמחשף לבנת התפוח הפירה שני עקבות שנה, ונרח אפי ריח פננה; אד-ריחה – ריחה השפירני וכנין מתוק עברני – לבבי פג, לא-קם בי רוח, מאז – מאז לי היתה פננה.	ונצחק יחדו ונתעלס, אני ופננה שארתי. פזננו, שרנו ונהי כילדים, ויכמו התעברו בשמחתי גם בני השיר ופרי המגדים. ונצחק יחדו ונתעלס, אני ופננה שארתי. היא קראה לי אזי בכור שטן, אני קראתייה צפור קטנה, או דמיתיה לשושנה – את-זאת לא אזכר – לבי תעה – מה-יפתה פננה באותה שעה! היא קראה לי אזי בכור שטן, ואני קראתייה צפור קטנה.	בפרדס יש מחבאי שקט, עץ פרי ונטיעים מגדלים; ובעת השני המזהירה כל-זה מתמלא ציץ ושיירה ושפעת אור ושפעת צללים. בפרדס יש מחבאי שקט, עץ פרי ונטיעים מגדלים. והי היום בעלות השן, כחם היום – היום הבהיר – ואני עם-פננה שארתי לשונך אל-הגן יצאתי. היא עלמה רכה ואני איש צעיר; ונצחק יחדו לרוח קיץ, כחם היום – היום הבהיר.

אמצעי עיצוב

לפני הניתוח האומנותי, ארצה להעביר כי על-אף שהשיר מתורגם בחלקו – ביאליק הוסיף בתים, שינה שורות והוסיף משמעויות העוברות דרך עברית בלבד (או לפחות, כך אני מעריך **ממה שקראה**, שכן אני לא דובר צרפתית) ולכן אתייחס לשיר כיצירה העומדת בפני עצמה.

1. **אימאז':** כל בית מצייר תמונה חדשה, פרט לבית הראשון, המהווה מעין פתיחה. בגלל הריבוי, לא אפרט את כולם.

א. הבית השני – תיאור של פרדס, ושל בת-דודו. מפרט לגבי הברכה. מתואר בצורה רומנטית, כמו הבתים הבאים.

ב. הבית השביעי – תיאור אקט מיני, השמת המילה "נתעלס" ו"שארתי" בשתי שורות צמודות, כדי להגדיל את הקורא.

ג. הבית התשיעי והעשירי – למעשה, שני אימאז'ים בבית יחיד. הראשון; תיאור מפורש מאוד של אכילת תפוח טעים אליו "פתאום באו" בתוך שדה דודו, ו"הבראה" (באחת המשמעויות של המילה – לשבוע, להשמין). השני, התיאור ביחס למתאפורות המתוארות

בהמשך, שם "הבראה" מתארת הרגשת נוחות (עתה נבחין בכך היא הבראה אותו) פה אדום...באופן דומה, אפשר להקביל הרמת יד והטיית ענף התפוח הריחני, לתזוזה פיזית של הגוף.

ציור תמונה בכל בית, יחדיו עם כפל-המשמעות, עוזר לקורא לדמיין את אשר קורה, לחוש את הרומנטיות, בניגוד מוחלט מהעובדה ש"שארתי" מתייחס לשארי המשפחה (כלומר, בת משפחה), ואהובתו מתוארת כ"בת דודי". הכל מצויר בהדרגה וביופי, לצד סלידה גמורה של הקורא מאשר מתואר.

2. חזרה: בכל בית, המשורר פורס בשתי השורות הראשונות על אשר הוא ידבר, בארבע שלאחריהן מפרט, ואז חוזר על הראשונות מחדש, לעיתים עם שינויים קלים אך מובחנים – לרוב, ליצירת עניין בלבד, ולעיתים נועצת נושאם משמעות נוספת. לא אפרט את החזרה בכל אחד מהבתים, אך כן אציין כמה מהשינויים אותם עושה בין החזרות:

א. "וייה היום בעלות הקיץ" לעומת "ונצחק ביחד לרוח הקיץ" – הפעם הראשונה בה ביאליק שובר מהותית את החזרה על שתי השורות הראשונות. אני מעריך שההשוואה בין עלות קיץ לרוח קיץ מרמזת על הזמן הרב שעבר (השמש העולה, לעומת הרוח המגיע בסוף היום, או בסוף העונה).

ב. "מבין עפאים כנפי רננים" לעומת "תפצחנה סביב ענפי רננים" – עפא הינו ענף, וכנראה השורה הראשונה מהווה שני ארמזים; ארמז ראשון לתהילים, "עֲלֵיהֶם עוֹף-הַשָּׁמַיִם יִשְׁכֹּן מִבֵּין עֲפָאִים יְתֵנוּ-קוֹל", גם שם ישנו סוג של עוף המזמר מתוך אותם עפאים, והשני לאיוב, "כִּנֹּף רְנָנִים נִעְלָסָה אִם אֶבְרָה חֲסִידָה וְנִצָּה". נבחין כי בהקשר המתאים, הקשר בתהילים בין עפאים לשירה מתאים לאופיו הארס-פואטי של השיר (באותו הבית ביאליק כותב ש"פזמון חדש יעורר") יחדיו אופיו הרומנטי (התעלסות, שוב). החלפת צמד המילים "מבין עפאים" ל"תפצחנה סביב", לדעתי מתבצעת אך ורק כדי לעורר עניין, במקום לחזור שוב על אותן השורות הכבדות.

שימוש נוסף לחזרה הוא בבית הרביעי, שם השורות "ונצחק יחדיו ונתעלס / אני ופנינה שארתי" נושאות משמעות רבה, ומאמתות בצורה חד-משמעית את חשדותיו של הקורא עד אותה הפסקה, בנודע לטיב יחסיהם. לפעמים, המשורר חוזר גם על מילים או ביטויים בודדים:

- "אך ריחה ריחה השכרני", "מאז מאז היתה לי פנינה" – הדגשה, שמקלה גם על המשורר להגיע למספר ההברות הרצוי בשורה (איזון).

- "אני פערתי פה ואדום / ... / פלח תפוח צח ואדום" – לא ברור לי אם ה"אדום" הראשון הוא מתייחס לעצירה פיזית, או לצבע, ועל כן לא אדע לנתח חזרה זו.

3. סמל:

א. תפוח – מסמל ליופי חיצוני. הכרחי ליצירת האימאז' בבית השביעי, ומשחק גם על העובדה שלדודו פרדס. סמל המספק אופי לירי ואלגנטי, לשיר שיכול להחשב כהפך הגמור ממנו. ובפרט: "אני אהבתי בשל תפוח", "תפוח גדול צח-אדום" ועוד.

ייתכן והשימוש בתפוח מהווה גם מעין ארמז, לספר בראשית. דבר ש"נוגסים" ממנו פעם אחת, ומצטערים לאחר מכן.

ב. שכרות – בבית האחרון, מופיעות השורות "אך איחה איחה השירי / וכיין מתוך עברני". מובן שריח לבדו אין משכר, לבטח לא כיין, אך שכרות מסמלת רצון, עשיית מעשים, ללא מחשבה, וללא שליטה על עצמך. לכך המשורר התכוון, והשימוש בסמל מאפשר לכתוב לכלול משמעויות רבות בשתי שורות, שאילו לא היו אורכות מספר רב של שורות.

נשים לב שביאליק מקשר לשדה הסמנטי הזה, עוד בבית השני ("כמים גנובים, כיין סתרים") וממשיך לעבוד איתו עד סוף השיר. נסיק כי חשוב למשורר להדגיש את אותן תכונות, של פזיות וקלות לדעת, ולהשאיר אותן במוחנו כחלק מאופיו של הדובר עד תום השיר.

4. ארמז: אומנם נדרש מאיתנו לכתוב על שלושה אמצעי עיצוב בלבד, אך אציין כי בכל מקרה דיברתי בהרחבה על ארמזים ב־2(ב) וב־3(א) תחת כותרת זו.

5. אמצעים נוספים שמן הראוי לציין: "ציף ציף" היא אנומטופיאה, גם פסיחה מתבצעת רבות בשיר (לדוגמה, "כי אין יודע נתיב הרוח – / זה כבר ידוע"), ישנן מספר מתאפורות ("יונתי פנינה" – פנינה היא בהחלט לא יונה), האנשה ("מזהירים ענבי דובדבנים"), חריזה (בכל בית, לעיתים חריזה רגילה ולעיתים מסורגת, תמיד בין השורה השנית לחמישית), ודימוי (בגוף ראשון – "אני קראתיה ציפור קטנה / או דימיתיה לשושנה", וכחלק מהשיר – "כמים גנובים"). יתכן ויש עוד.

מה הופך את השיר לאהוב

לדעתי, האירוניה (העצמית – השיר מסופר בגוף ראשון) המצויה בשיר, בשילוב עם היושר (ביאליק לא פוחד לגלוש לתיאורים מזוועים, ולא חושך ברמיזות גסות, לא מצנזר דבר) הופכים את השיר ליחודי – ולא רק בשירה העברית. לעיתים רחוקות נתקלים בשיר שמצד אחד כתוב ברמה כל-כך גבוהה, ומצד שני אינו נוטה לשמרנות וסגירות מצד תוכנו.

לדעתי היא, כי אירוניה עצמית הכרחית היא, בעבור כל אדם; כולנו איננו מושלמים, וגישה של להיות רע עם עצמך על כל מעשך היא חשובה, אך לא יכולה לעבוד בעבור כל הזוטות בהן חטיאת (הרי, גם מן העבר יש צורך להתקדם הלאה). פרט לכך, אירוניה עצמאית מציגה את עצמך חשוף ביחס לאחרים, וכוללת בתוכה שיפוט עצמי. אני מעריך שגם אם ביאליק לא סיפר על עצמו באופן אישי – הוא אכן צחק על רגשותיו שלו-הוא.